

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

HUMMELO gemeente Hummelo en Keppel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hummelo als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening-nummer 110) met een stippellijn omgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Mei 1987.

Inleiding

Hummelo ligt in de Gelderse Achterhoek in de nabijheid van de Oude IJssel. Het dorp is van oorsprong een esnederzetting die later het aanzien van een wegdorp heeft gekregen door concentratie van de bebouwing aan de weg Zutphen-Doetinchem. De historisch-ruimtelijke structuur van Hummelo bestaat daardoor in hoofdzaak uit de Dorpsstraat met aan weerszijden de bebouwing, die behalve uit de kerk en de uitspanning De Gouden Karper voornamelijk uit (voormalige) boerderijen bestaat. Recente uitbreiding en nieuwbouw hebben het karakter van het dorp als geheel ingrijpend gewijzigd. De in de kom van Hummelo echter bewaard gebleven historische structuur vormt in samenhang met de nog voor een belangrijk deel historische bebouwing de aanleiding voor de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

In de vroege Middeleeuwen was de Achterhoek reeds een bewoond gebied. Vermoedelijk heeft de bewoning zich vanaf de Karolingische Tijd langzaam uitgebreid. Hummelo komt voor het eerst in een schriftelijke bron voor in 828, als Humelle. In het begin van de 12de eeuw wordt de huidige spellingswijze al gebruikt. De uitgang -lo wijst op de aanwezigheid van bossen. Waarschijnlijk is het dorp ontstaan als gevolg van een gezamenlijke bosontginning, waarbij elk van de ontginners een woonplaats koos die zo gunstig mogelijk was gelegen ten opzichte van het bouwland, het weiland en het water. Op deze wijze ontstond een nederzetting met een verspreid bewoningspatroon. Later in de Middeleeuwen veranderde de situatie toen alle grond in het dorpsgebied in gebruik was genomen als bouwland, wei- en hooiland en woeste grond. Inmiddels was een systeem van permanente akkerbouw ontstaan, waarbij het vee in hoofdzaak gehouden werd voor de bemesting van de akkers. De koeien werden geweid in de beekdalen en de schapen op de heide. Elke avond keerde het vee in de stallen terug zodat de mest daar verzameld kon worden. Deze stalmest werd met heideplaggen vermengd en van tijd tot tijd op de akkers gebracht. Op deze manier werden de akkers in grote delen van Oost-Nederland geleidelijk opgehoogd, en voorzien van een zogenaamd esdek. Ook het dorp Hummelo ligt te midden van dergelijke oude bouwlandgronden met een esdek. Het oorspronkelijke bos was grotendeels verdwenen ten gevolge van beweiding en houtkap, behalve waar het door de adel als jachtgebied in stand gehouden werd.

Ten behoeve van het gemeenschappelijk beheer van de woeste gronden werden in de late Middeleeuwen marke-organisaties opgericht waarbinnen grondeigenaren en -gebruikers zich aaneesloten. Regels werden opgesteld om nieuwe ontginners te weren en het gebruik van de woeste grond vast te leggen. Ook de ingezetenen van Hummelo hebben een marke-organisatie opgericht. Onbekend is echter wanneer dit heeft plaatsgevonden en van de verdere geschiedenis is vrijwel niets bekend. Zoals ook elders heeft het zich organiseren vermoedelijk geleid tot een grotere bewoningsconcentratie van de markegenoten, waardoor een meer compacte nederzetting ontstond. De dorpskerk, waar in 1328 sprake van is, zal ook een rol gespeeld hebben bij het concentratieproces. Niet uitgesloten is echter dat deze kerk daaraan voorafgaand ook zelf verplaatst was naar een meer centrale lokatie, namelijk het punt waar de middeleeuwse weg vanuit Zutphen zich splitste. De ene tak liep over Laag Keppel in de richting van Emmerich en de andere tak leidde naar Doetinchem. In de latere plattegrond blijkt het dorp hoofdzakelijk te zijn gebouwd in lengterichting langs de weg vóór de splitsing en de in het verlengde daarvan liggende tak naar Doetinchem. Naast concentratie van bewoning vond aan het eind van de Middeleeuwen ook een tegenovergestelde ontwikkeling plaats. Kennelijk werd het in het dorp voor sommige boeren te vol en vestigde men zich liever dichterbij de beste bouw- en weilanden. Eén van dergelijke verplaatste boerderijen komt in de bronnen voor als Nyenhove (1368). Van verdere ruimtelijke ontwikkelingen tot in de 19de eeuw is vrijwel niets bekend. In de loop der eeuwen is wellicht enige verdichting in de bebouwing opgetreden en vanzelfsprekend zijn de huizen en boerderijen van tijd tot tijd vernieuwd en uitgebreid. De situatie in de landbouw en de daarmee samenhangende marke-organisatie bleef vrijwel ongewijzigd voortbestaan tot in de eerste decennia van de 19de eeuw. Rond 1820 begon in de Achterhoek de deling van de marken op gang te komen, echter zonder grote gevolgen, omdat de woeste grond noodzakelijk bleef in verband met de mestbehoefte. Pas met de introductie van de kunstmest aan het eind van de 19de eeuw werd ontginning van de woeste grond mogelijk. Ook de oprichting van het Waterschap van de Oude IJssel had ingrijpende gevolgen, met name wat betreft verbetering in de afwatering. Het resultaat van deze ontwikkelingen was dat het bouwlandareaal sterk toenam ten koste van heidevelden en broekgronden. In het gebied van Hummelo en Keppel

is de uitbreiding van landbouwgrond minder spectaculair geweest omdat veel woeste grond als bos bij de adellijke landgoederen behoorde. De situatie in het begin van de 19de eeuw wordt weergegeven op het kadastrale minuutplan van Hummelo uit 1817 (fotobijlage, afb. 1). Het dorp ligt in lengterichting langs de weg Zutphen-Doetinchem. De doorgaande weg over Laag Keppel naar Emmerich, binnen het dorp een aftakking van eerstgenoemde weg, blijkt als bebouwings-as nauwelijks een rol gespeeld te hebben. Wel zijn de belangrijkste gebouwen van het dorp bij de wegsplitsing geconcentreerd: de school, de kerk en de uitspanning De Gouden Karper. Op de minuut is de middeleeuwse dorpskerk nog aanwezig. In 1838 is een nieuwe, neo-gotische kerk gebouwd schuin over de fundamenteën van het eerdere kruiskerkje. De pastorie, zoals de kaart ook laat zien, staat buiten het eigenlijke dorp ten noordoosten van de kerk. De school is in 1748 door een nieuw gebouw vervangen, dat weer later plaats maakte voor het nog bestaande schoolgebouw naast De Gouden Karper. Buiten de bebouwing aan de weg naar Doetinchem en aan de weg naar Laag Keppel staan nog enkele panden aan een onverharde weg, die de hoofd-as even boven de kerk kruist. Duidelijk is de zeer bescheiden omvang van het dorp. In 1844 stonden er in het dorp, met inbegrip van het buitengebied, 165 huizen, met 1300 inwoners. Akkerbouw en veeteelt waren de voornaamste economische activiteiten, daarnaast waren er twee brouwerijen en er werd in spek gehandeld. Op de kaart van de gemeente Hummelo en Keppel uit 1867 van Kuyper (fotobijlage, afb. 2) bestaat de grootste verandering ten opzichte van de kadastrale minuut uit het (onverhard) doortrekken van de Keppelseweg in noordelijke richting naar kasteel Enghuizen. Uitbreiding van de dorpsbebouwing heeft zich nauwelijks voorgedaan. Uit de kaart blijkt dat de hoeveelheid bos bij de diverse kastelen en landhuizen relatief groot was. In 1881 werd een tramlijn van Doetinchem naar Dieren geopend, die in 1926 naar Arnhem werd doorgetrokken. De lijn verbond de gemeente Hummelo en Keppel met de Doesburgse haven en het gebied ten westen van de IJssel. Het tracé volgde de bestaande weg Doesburg-Doetinchem langs de rivier. Een tweede lijn, van Zutphen naar Emmerich, die eveneens Hummelo aandeed werd in 1902 geopend. Op de topografische kaart 1 : 25 000 van 1927 (fotobijlage, afb. 3) zijn beide lijnen aangegeven. In de jaren dertig gingen bussen geleidelijk het personenvervoer overnemen. Goederentransporten bleven rijden tot in

de jaren vijftig. In het huidige dorpsbeeld is van het vroegere tramverkeer geen spoor meer te vinden. In vergelijking met de kaart van 1867 is de structuur van Hummelo op de kaart van 1927 nauwelijks veranderd. De schaarse bebouwing is geconcentreerd aan de weg Zutphen-Doetinchem, ter plaatse Dorpsstraat geheten, met name vóór de afslag naar Laag Keppel.

Huidig ruimtelijk karakter

Op de genoemde kaart van 1927 is Hummelo een dorp dat in hoofdzaak is gebouwd langs de weg naar Doetinchem. De bebouwing aan weerszijden van de Dorpsstraat bestaat voornamelijk uit boerderijen. Direct achter de huiserven, die loodrecht op de weg staan, liggen de akkers op de dorpses. Een centrum ontbreekt in Hummelo, wel staan de belangrijkste gebouwen in elkaars nabijheid bij de kruising Dorpsstraat-Keppelseweg. Ten oosten van de kruising neemt de bebouwingsdichtheid sterk af. Met name na 1945 is dit beeld gewijzigd door uitbreiding en nieuwbouw. Vooral achter de historische bebouwingslijn aan de westzijde van de Dorpsstraat boven de genoemde kruising is het dorp uitgebreid. Ook het vroeger tamelijk open gebied ten zuiden van de kruising is ten gevolge van recente nieuwbouw veel voller geworden.

Door deze ontwikkelingen is de historisch-ruimtelijke structuur van Hummelo in zijn geheel aanzienlijk aangetast, maar in de Dorpsstraat ten noordwesten van de Keppelseweg nog aanwezig. De bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit aan de weg gelegen boerderijen. De kerk en De Gouden Karper bepalen in visueel opzicht de kruising en vormen tevens de afsluiting van de historische bebouwing aan de Dorpsstraat.

Aangewezen gebied

De omgrenzing van het beschermde dorpsgezicht omvat het gedeelte van het dorp waar het historische karakter bewaard is gebleven: de Dorpsstraat vanaf het begin tot de kruising met de Keppelseweg. De westelijke grens ligt vlak achter de Dorpsstraat omdat de nieuwbouw de historische bebouwing hier zeer dicht nadert. De oostelijke grens is ruimer achter de Dorpsstraat getrokken zodat behalve de achtererven ook de bebouwing aan de Van Heeckerenweg binnen het beschermde gebied valt.

Nadere typering beschermde waarden

Ondanks de na-oorlogse nieuwbouw en uitbreiding is een deel van de historisch-ruimtelijke structuur van Hummelo met de nog bestaande,

voornamelijk agrarische bebouwing voldoende gaaf overgebleven om aanwijzing als beschermd dorpsgezicht te rechtvaardigen. Het betreft dan de Dorpsstraat vanaf de eerste boerderij (nummer 2) tot de kruising met de Keppelseweg. Aan de entree van het dorp is de weg slechts aan de westzijde bebouwd. De (voormalige) boerderijen uit de 18de en 19de eeuw staan met het woongedeelte naar de weg gekeerd. De na-oorlogse nieuwbouw is vrij dicht achter deze historische bebouwing gelegen. Overigens is ten gevolge van renovatie van het woongedeelte en uitbreiding met moderne bedrijfsbebouwing het historisch karakter van sommige boerderijen afgezwakt. Enkele boerderijen zijn voorzien van een schilddak met een aan de weg evenwijdige nokrichting, andere hebben een wolfsdak met een nokrichting haaks op de straat. Voor het gehele dorp geldt dat de daken met blauwe pannen gedekt zijn. De boerderijen, waarvan een aantal groen-witte luiken heeft, zijn opgetrokken in één bouwlaag met kap. Beide genoemde boerderijtypen behoren tot de groep van de zogenaamde hallehuis-boerderijen. Tot aan de Bakkerstraat staan de boerderijen in doorlopende rooilijn op enige afstand van elkaar verwijderd en worden door een tuin van de weg gescheiden. Een stoep ontbreekt. In het vervolg van de Dorpsstraat is de bebouwing aan de westzijde compacter, tussenruimten ontbreken vrijwel. De straat wordt geflankeerd door smalle stoepen. Aan deze kant staan nog enkele historische boerderijen van het eerstgenoemde type en een paar 19de-eeuwse (niet-agrarische) bedrijfspanden. Aan de overzijde staat één 18de-eeuwse hoeve en de 19de-eeuwse, zeer vervallen, school. De panden worden door een tussenruimte van elkaar gescheiden. De bebouwing aan beide zijden van de Dorpsstraat, vanaf de Bakkerstraat tot vlakbij de kruising met de Keppelseweg, wordt gekenmerkt door een doorlopende rooilijn. Het licht gekromde beloop van de straat bewerkstelligt in combinatie met de aan beide zijden dicht aan de weg gelegen bebouwing een zekere beslotenheid, hetgeen door de aanwezige bomen versterkt wordt. De vrijwel tegenover elkaar liggende kerk en de uitspanning De Gouden Karper sluiten de Dorpsstraat aan de kruising af. De neo-gotische kerk, voorzien van een kleine toren, staat op het oude kerkhof en wordt omringd door een lage muur. Ten gevolge van de enigszins hogere ligging en de situering, zowel aan het kruispunt als buiten de bovengenoemde rooilijn, is de kerk een zeer opvallend element in het geheel van de dorpsbebouwing. Datzelfde geldt voor De Gouden Karper, met twee

bouwlagen hoger dan de meeste andere huizen in het dorp, voorzien van een veranda en eveneens staande buiten de rooilijn. Bovendien contrasteert het statige aanzien met het nog steeds agrarische karakter van de overige bebouwing. Achter de bijgebouwen van de uitspanning is de situatie bewaard gebleven die vroeger algemeen was in het dorp: het achtererf gaat over in de open ruimte van het agrarische land. Ook aan de Van Heeckerenweg is dat nog het geval. Aan deze dwars op de Dorpsstraat staande weg staat nog enige bebouwing, waaronder het huis 's-Gravesande. Achter dit aanzienlijke huis, evenals achter de boerderij aan de andere kant van de weg, begint direct het oude bouwland van het dorp, nu in gebruik als grasland.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig Woordenboek der
Nederlanden. dl. 5. Gorinchem,
1845.

Barends, S.
Het landschap van de Achterhoek,
historisch-geografisch benaderd:
ontstaansgeschiedenis van het
landschap en cultuur-historische
evaluatie van de gevolgen van
ruilverkaveling. (Gevolgen van
ruilverkaveling voor het landschap
10). Wageningen, 1981.

Staats Evers, J.W.
Gelderland's voormalige steden.
Arnhem, 1891.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Drs. M. Kooiman, Utrecht.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
1);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 2, 3);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

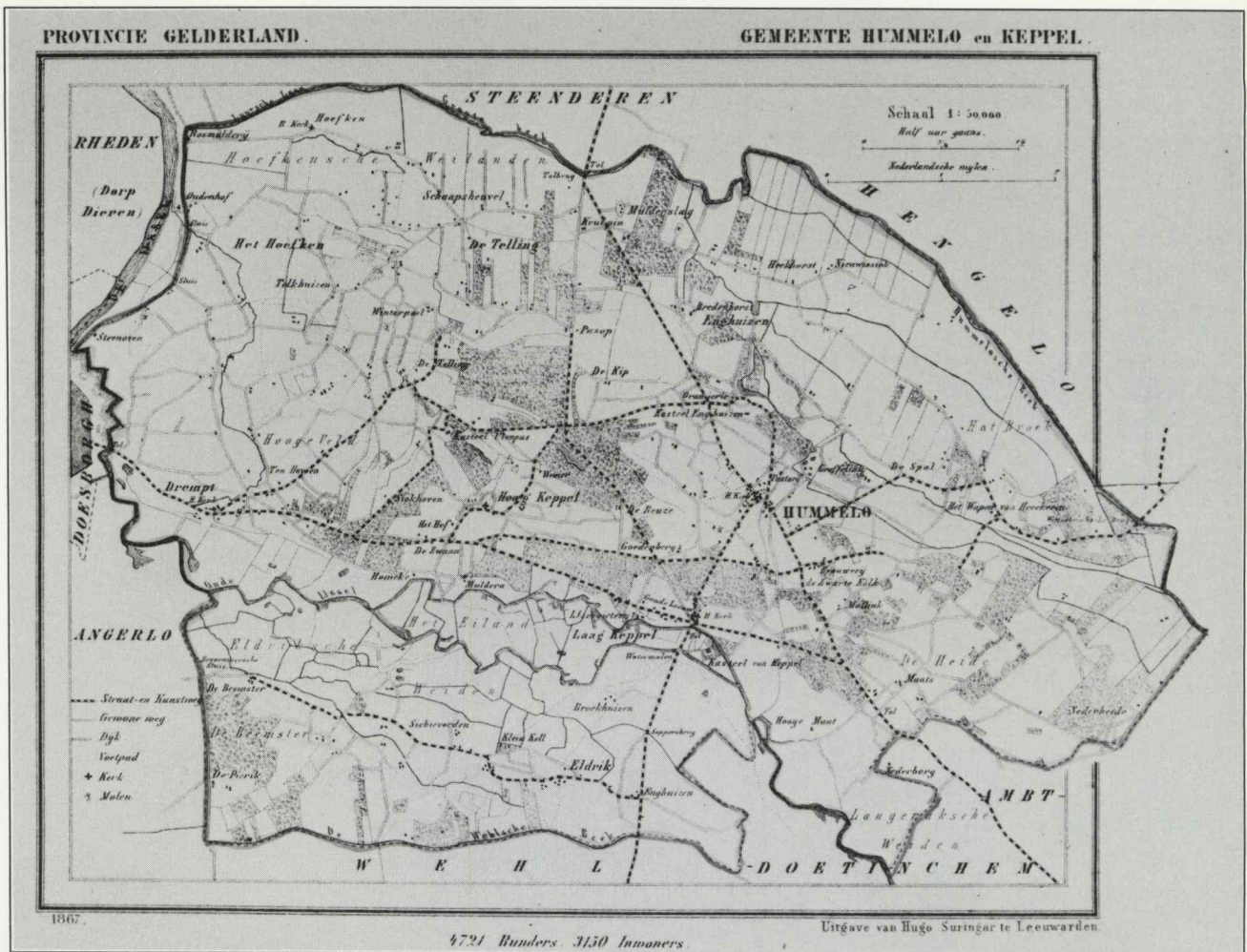
Kaart:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1144 2.

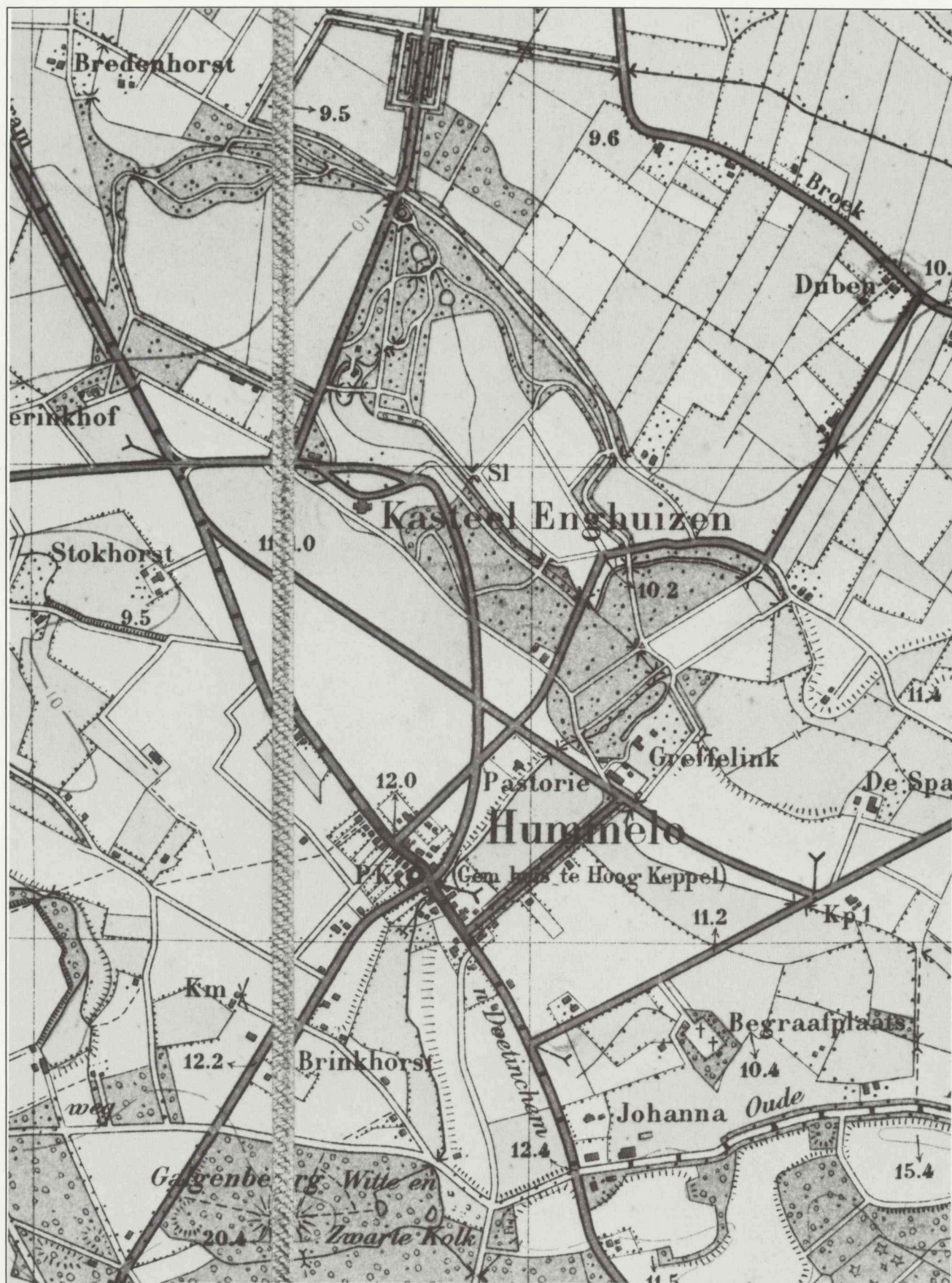
Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Afb. 1. Kadastraal Minuutplan gemeente Hummelo, 1817, fragment.

Afb. 2. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Gelderland, gemeente Hummelo en Keppel.

Afb. 3. Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 25 000, blad 472, verkend 1927, fragment.

